

TÜRK MİTOLOJİSİNDE İNSAN ÖMRÜNÜN MİTİK ANLAMLANDIRILMASI

The Mythical Conceptualization of Human Lifespan in Turkish Mythology

Çetin YILDIZ*

ÖZ

Modern bilim anlayışının henüz oluşmadığı dönemlerde insanoğlu tarafından yaşam süresi, yaşlanma ve ölüm gibi olguların mitik düşünce aracılığıyla nasıl açıklandığı, bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan temel problemi oluşturmaktadır. Çalışma, Tatar mitolojisi temelinde Altay ve Çuvaş Türklerine ait halk anlatıları aracılığıyla insan ömrünün mitik anlamlandırılmasını incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada Tatar, Altay ve Çuvaş Türklerine ait mitler ile bazı halk anlatıları, Claude Levi-Strauss'un yapısalcı yaklaşımı temel alınarak çözümlenmiştir. Bu yaklaşım, anlatılarda yüzeyde birbirinden ayrı görünen unsurların birbirleri ile ilişkilerini, ortak bir anlam sistemi içerisinde değerlendirme imkânı sunmaktadır. Anlatılarda yer alan sınırlı-sınırsız ömür, hayat-ölüm ve doğa-kültür gibi ikili karşıtlıkların, insan yaşamını anlamlandıran derin yapı ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Özellikle insan ömrünün hayvan metaforları aracılığıyla evrelere ayrılması, zamanın döngüsel bir düzen içerisinde kavranması ve insanın doğa ile kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda çalışma, Türk mitolojisinde insan ömrüne dair inançların yalnızca biyolojik gerekçeler doğrultusunda şekillenmediğini, sembolik, ahlaki ve kozmik boyutlarıyla da ele alındığını ortaya koyarak, yaş ve zaman kavramlarının kültürel bellekteki yerini açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: insan ömrü, kozmik düzen, doğa-kültür zıtlığı, yapısalcılık, Türk mitolojisi.

ABSTRACT

In periods when modern scientific knowledge had not yet developed, the ways in which human beings explained phenomena such as lifespan, aging, and death through mythical thinking constitute the main problem that gave rise to this study. This research aims to examine the mythical conceptualization of human lifespan through folk narratives belonging to the Tatar mythology, with comparative references to Altai and Chuvash Turkish traditions. Employing a qualitative research methodology, myths and selected folk narratives from Tatar, Altai, and Chuvash

* Dr. Öğr. Üyesi. Aksaray Üniversitesi, Sabire Yazıcı Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aksaray/Türkiye. E-posta: cetinyildiz@aksaray.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3985-1086.

cultures are analyzed within the framework of Claude Lévi-Strauss's structuralist approach. This approach enables the examination of how seemingly independent elements at the surface level of narratives are interconnected within a shared system of meaning at the level of deep structure. The study reveals that binary oppositions such as limited / unlimited lifespan, life / death, and nature / culture found in these narratives are closely related to the deep structural arrangements through which human life is meaningfully organized. In particular, the division of human lifespan into stages through animal metaphors is significant in terms of demonstrating the cyclical perception of time and the relationship humans establish with nature. In this context, the study seeks to demonstrate that beliefs concerning human lifespan in Turkish mythology are not shaped solely by biological considerations but are addressed through symbolic, moral, and cosmic dimensions, thereby elucidating the place of age and time concepts within cultural memory.

Keywords: human lifespan, cosmic order, nature-culture opposition, structuralism, Turkish mythology.

Giriş

Bilginin mitik düşünce çerçevesinde üretildiği dönemlerde insanoğlu, anlamlandıramadığı pek çok olguyu mitik anlatılar aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Claude Lévi-Strauss (2013: 28), “somutun bilimi” olarak adlandırdığı mitik düşünce sisteminin, doğayı ve doğadaki ilişkileri kavramanın asli bir yolu olduğunu vurgular. Bu düşünce biçiminde mitler, evrenin nasıl işlediğini açıklarken insanın bu evren içindeki konumunu ve sınırlarını da belirlemektedir. Mitler aracılığıyla anlamlandırılan konulardan biri de insanın ve bazı canlıların ömürlerinin ne kadar olduğudur. İnsanoğlu, özellikle yaşam süresi, yaşlanma, ölüm ve ölümsüzlük gibi temel olgular üzerine mitik metinler, efsaneler, halk anlatıları ve kalıp ifadeler üretmiştir. Bu anlatılar, zamanın insan yaşamı üzerindeki belirleyici etkisinin yalnızca biyolojik olmadığını, aynı zamanda kozmik bir bağlam içinde ele alındığını göstermektedir. Arslan Topakkaya (2013: 21), zamanı Tanrısal olanın dünyasal olana karışması şeklinde ifade eder. Var oluşu tehdit eden zaman, mitler ve ritüeller yoluyla normalleştirilmiştir. Dolayısıyla zaman, tanrısal bir olgu olarak kabul edilmiştir. Bu tanrısal olgu aynı zamanda yaratıcı ile insan arasındaki temel farklardan biridir. Çünkü ilerleyen zaman, insanın ölümlü olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Gökhan Topal ve Naci İspir (2022: 234), insanın bu ölüm olgusunu inkâr etmek ve sonsuz yaşam döngüsüyle ilişki kurabilmek adına bitkileri, hayvanları ve doğal olayları antropomorf tanrılar olarak dışa vurduğunu belirtir.

Mitik düşüncede insan zamanı, kozmik düzenin bir parçası haline getirilerek anlamlandırılmıştır. Bu anlamlandırmayı gerçekleştirdiği varlıkların başında ise hayvanlar gelmektedir. Bu bağlamda On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde (Bkz. Turan, 2009) yılların hayvanlarla ilişkilendirilmesi ile Türk halk anlatılarında insan ömrünün evrelerinin hayvanlar üzerinden açıklanması aynı düşünce sisteminin ürünüdür. Bu sistemde zaman ile ilgili soyut kavramlar olan yaşam süresi ve ömrün evreleri, hayvanlar kullanılarak günlük yaşamla uyumlu, somut hâle getirilmiştir. Gerek tabiata dair gözlemler gerekse insanın öteki dünya tasavvuru sebebiyle yeniden yaşam düşüncesi zamanın döngüsel olarak kabul edildiğinin en belirgin göstergesidir. Bu döngüsel oluş, zamanın insanoğlu için yalnızca başlangıcı ve sonu itibarıyla düşünülmendiğini, aşama aşama kavranan bir süreç olduğunu göstermektedir. Lévi-Strauss'a (2013: 26) göre zıtlık, tersyüz etme, simetri, yerine geçme ve yer değiştirme ilişkilerine göre analiz edilebilen mitler, doğa-kültür, yer-gök, ölüm-hayat gibi zıtlıklar aracılığıyla belirli mesajları farklı şekillerde dile getirir. Bu nedenle mit, insan yaşamının farklı evrelerini zıtlıklar üzerinden kodlayan bir sistem olarak değerlendirilmelidir. İnsanoğlunun bu âlemdeki ömrünün sınırına dair karşımıza çıkan zıtlık, sınırlı-sonsuz ömür zıtlığıdır. James Frazer (2015: 481), bununla ilgili bazı anlatılarda insanoğlunun başlangıçta kalıcı bir gençliğe ve ölümsüzlüğe sahip olduğunu ancak bir suç, kaza ya da gaf sebebiyle yaratıcının çizdiği sınırları aşması veya bir yanlış çığnemesinden dolayı sınırlı bir ömürle cezalandırıldığını anlatan metinlerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda insan ömrünün sınırlandırılması biyolojik bir zorunluluktan ziyade insanın yasakları ihlal edebilen ve kozmik düzeni bozabilen yapısıyla doğrudan ilişkili olarak kurgulanmıştır. Lévi-Strauss kültürü, doğayla kurulan ilişkiden doğan ancak zamanla ondan ayrılarak sürekli değişen ve yeniden üretilen bir düzen alanı olarak tanımlar (Geçimli, 2025: 124). Bu durumda kültürün zıddı olan doğa, kendiliğinden olanı, sınırsızlığı ve denetlenmeyi ifade etmektedir. Bu çerçevede insanın doğal eğilimleri ve içgüdüleri neticesinde ortaya çıkan sınırsız ömür arzusu ile bu arzunun kozmik düzenin devamı için yaratıcı tarafından sınırlandırılması doğa-kültür zıtlığına karşılık gelmektedir.

Bu çalışmada, Tatar, Çuvaş ve Altay Türklerine ait halk anlatılarında insan ömrünün sınırları, evrelere ayrılışı ve insan-doğa ilişkisinin nasıl anlamlandırıldığı ele alınmıştır. Bu bağlamda anlatılarda yer alan hayvan metaforları da değerlendirilmiştir. Böylece, Türk halk anlatılarında insan yaşamının evrelerinin, mitolojik anlatıların derin yapısal düzenlemeleri ile nasıl örtüştüğü gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada mit ve kültür ilişkisi

çerçevesinde yaşam süresi anlayışının toplumsal ve sembolik bağlamının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Türk Halk İnançlarında Uzun Ömür Tasavvuru

İlkel insanın kendisiyle birlikte doğada var olan canlıların yaşam sürelerini anlamlandırma çabası hem insan ömrünün belirli evrelere ayrılarak sınıflandırılmasına hem de bazı varlıkların yaşam sürelerinin nasıl ve kim tarafından verildiğini açıklamaya yönelik mitik anlatıların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Efsane, masal gibi halk anlatıları aracılığıyla insan yaşamının aşamaları, doğadaki bazı varlıkların yaşam süreleri sembolik düzlemde anlamlandırılırken atasözleri, deyimler ve bazı kalıp ifadelerle bu inanç unsurları gündelik dile yansımıştır. Söz gelimi Türkçede sıklıkla kullanılan ömrün uzun olması anlamındaki “berhudar ol, bin yaşa ömrüne bereket, ömre ömür katmak” (Yurtbaşı, 2012: 228, 231, 404) gibi deyim ve kalıp ifadeler, insanın yaşama süresini arttırma arzusunu ifade eder. “Eyüp sabrı Nuh ömrü” (Yurtbaşı, 2012: 422) atasözünde kişinin Hz. Nuh gibi uzun ömürlü olması dilenirken “Düşman ömrü akça gibi olsun” (Yurtbaşı, 2012: 179) atasözünde sevilmeyen kişinin ömrünün hızlıca tükenmesi dilenmektedir. Uzun ömür-kısa ömür zıtlığının görüldüğü bu ifadelerde ömrün biyolojik bir olgu olarak görülmediği, toplumsal değer yargılarıyla anlamlandırıldığı dikkati çekmektedir. Ölen kişinin ardından söylenen “sizlere ömür” (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 142) ifadesi ömrün devredilebilir bir değer olarak algılandığını gösterir. Lévi-Strauss’a göre mitik düşünce, ölüm-hayat gibi karşıtlıkları sembolik düzeyde gidermeye yönelik bir mantık modeli sunar (2013: 26). Bu bağlamda ölüm, yaşamın karşıtı olmaktan ziyade ömrün başkasına aktarılabilir olması ile dengelenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bazı mitik anlatılar insanın ölümlü kılınmasının kozmik düzeni sağlamak için gerekli olduğunu açıklar niteliktedir. Sözgelimi Çuvaşlara ait bir anlatıya göre Tanrı *Turı* ilk önce ölümsüz insanlar yaratmış. Uzun zaman geçtikten sonra insanlar yaşlanıp bitkin düşmüşler ve Tanrı’ya “Ölüm ver!” diye yalvarmaya başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı, insanların canını alması için Ersel’i yaratmış ve Ersel insanların canını almaya başlamış (Yavuz, 2019: 203). Bu anlatıda dikkat çeken husus, Tanrı tarafından verilen ölümsüzlüğün, insanın yaşlanması sebebiyle sorgulanmasıdır. Ölümsüzlüğün kozmik düzen içerisinde sürdürülememesi, insanın talebiyle yeniden ölümlü olmayı beraberinde getirmiştir. Burada insanın ölümlü kılınması bir ceza olarak insanoğluna verilmemiştir. Bu durum, yaşlanan insanoğlunun sebep olduğu bozuk kozmik düzeni yeniden tesis etmenin neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlunun uzun yaşama arzusunu, mitik bir zaman diliminde var olduğuna inandığı dev insanlar üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda dev insanlar insanlığın henüz doğa ile daha uyumlu olduğu dönemin temsilcileri olarak karşımıza çıkar. Bu anlatılarda bir zamanlar dev insanların yaşadığı, bu insanların da günümüz insanına göre oldukça uzun ömürlü olduğu ifade edilir. Sözgelimi, Kütahya Kalesi ile ilgili efsanede bir zamanlar Kütahya’da minareden uzun, olağanüstü, iri ve güçlü adamlar yaşadığı, bu adamların ömürlerinin ise boyları gibi uzun olduğu belirtilir (Yakın, 2017: 195). Benzer şekilde dolmenleri (kapaklı kayaları) oluşturan taşları Nuh tufanından önce boyları on bir metreyi, ömürleri ise bin yılı bulan devlerin getirip yerleştirdiğine inanılır (Sol, 2016: 340). Lévi-Strauss (1994: 42-43), mitlerin gerçeklikten kopuk uydurmalar olmadığını, insan zihninin doğayı algılama, sınıflandırma ve düzenleme biçimlerinin tarihsel kayıtları olduğunu belirtir. Bu algılama, sınıflandırma ve düzenleme ise daha çok zıtlıklar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda ilk zamanlar uzun ömürlü dev insanların olduğu vurgusu, bu anlatıların oluşturulduğu veya kayıt altına alındığı zamandaki insanların daha küçük ve kısa ömürlü olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada ilk zaman-şimdiki zaman zıtlığı bulunmaktadır. Bu zıtlıkta ilk zamanın temsilcileri olan dev insanlar, doğa-kültür zıtlığında doğayı temsil etmekte olup doğayla yakınlıklarından dolayı daha uzun ömürlüdür. Buna karşılık şimdiki zamanın insanı, kültürün etkisiyle doğadan görece uzaklaşmış ve hem bedensel olarak hem de ömrünün uzunluğu bakımından sınırlandırılmış bir varlık olarak konumlandırılmaktadır.

Ömrün uzun olmasına dair insansı içgüdünün oluşturduğu inanç unsurları İslami kültür dairesinin anlatılarına da yansımıştır. Söz gelimi halk inancında Hızır’ın ölümsüzlük suyunu içtiğinden kıyamete kadar yaşayacağı inancı vardır. “Kıdır” isimli Kazak efsanesinde Hızır’ın Müslümanlara yardım etmek için Allah’tan uzun ömür dilediği ve ölümsüzlük suyunu içerek bu dileğini gerçekleştirdiği söylenir (Osmanlıyeva, 2011: 375). Anadolu’nun pek çok yerinde anlatılan efsanelere benzer şekilde Karaman’da anlatılan efsanede de ölümsüzlük suyunu aramaya giden Hızır ile İlyas’ın bu suyu bulduğu ve kıyamete kadar yaşayacağı belirtilir (Kalafat, 2011: 36). Bu durum insanın ölüm karşısında ebedi hayat arzusunu kutsal kabul edilen figürler üzerinden gerçekleştirme çabasını göstermektedir. Ögel (1989: 232), Türk mitolojisinde ermiş ve büyük kişilerin çok uzun ömürlü olduğunu, bu kişilerin hemen hemen hanedanın bütün padişahlarına akıl verdiğini belirtir. Bu doğrultuda Reşidüddin ve Ebulgazi Bahadır Han, Türk kültüründe daniş-

mentlerin başı diyebileceğimiz Dede Korkut'un 295 yıl yaşadığını belirtir (Gökyay, 1994: 78). Sözlü geleneğe anlatılan bazı anlatılarda ölümden kaçan Dede Korkut'un 1000 yıl yaşadığı söylenir (Alkır ve Baysal, 2022: 1199). Lévi-Strauss (2012: 324), sisin gökyüzü ile yeryüzü arasında, bir leşçil olarak kurdun otçullar ile etçiller arasında aracı olduğunu belirtir. Benzer şekilde doğa ile kültür arasında giysilerin, ev ile dam çatısı arasında ise küllerin aracı olduğunu belirtir. *Mit ve Anlam* eserinde ise dünya mitolojisinde yukarıdaki güçlerle aşağıdaki insanlar arasında aracılık rolünü oynayan tanrılar ve olağanüstü varlıklar olduğunu ifade eder (2013: 66). Lévi-Strauss'un tespit ettiği bu aracı unsurlar, mitik anlatılarda karşımıza çıkan sembolik zıtlıklar arasında geçişi mümkün kılan figürler şeklinde görülmektedir. Dede Korkut ve Hızır, bir yandan insan dünyasına ait olmaları diğer yandan olağanüstü uzun ömürleri ile sınırlı-sınırsız ömür zıtlığında geçişi sağlayan sembolik figürlerdir.

İnsanoğlu, ömrünü uzatmak ya da ölümsüzlüğe erişmek arzusuyla tabiatın sırlarını çözmeye çalışmıştır. Bu arayış Müslüman-Türk toplumlarında özellikle tıp geleneği çerçevesinde anlam kazanmış, bu konuda çeşitli anlatıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz gelimi İbn Sina ile ilgili hikâyelerde İbn Sina'nın çeşitli otları karıştırarak hastalara derman olduğu, yaşlıları gençleştirdiği, hatta ölüme bile çare bulduğu anlatılır (Şenocak, 2005: 33-34). Benzer şekilde Lokman Hekim'in de çiçeklerin konuşmasından ölümsüzlüğün sırrını duyduğuna, bu sırrı yazdığı kâğıtları bir ırmağın üzerinde iken suya düşürdüğüne dair pek efsane bulunmaktadır (Koyuncu, 2014: 94). Lévi-Strauss (1994: 27, 42), düşüncenin gereksinimleri karşılama noktasında evrensel olduğunu belirtir. Ona göre mitler, doğal bilimlerden on bin yıl önce gerçekleşmiş ve günümüz uygarlığının alt katmanını oluşturan erken dönem bilimi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda geleneksel halk hekimliği ile ön plana çıkmış olan İbn Sina ve Lokman Hekim'in ölümsüzlük arayışlarına dair anlatılar, modern zamanlardan önce tıp yardımıyla ölümlü sınırlandırma çabasıdır diyebiliriz.

Türk kültüründe insanın ömrünün sabit olmadığına, çeşitli uygulamalarla ömrün uzatılabileceğine inanılmaktadır. Selman el-Farisî'den aktarılan bir hadiste kazanın dua ile önlendiği, ömrün de iyilikle arttırıldığı belirtilir (Bağcı, 2013: 260). Bu yüzden Türkiye'deki pek çok sadaka kutusunun üzerinde sadakanın ömrü uzattığı yazılıdır. Karaman'da derlenmiş olan "Azrail ve Çocuk" efsanesinde Azrail tarafından canı alınmak üzere olan bir çocuk, azığını açlıktan uyuyamayan başka çocuklarla paylaştığı için gaipten gelen bir ses Azrail'e çocuğun canını almamasını, diğer çocukların ömürlerinden

onar yıl alarak bu çocuğun ömrüne katmasını emreder (Özer, 2023: 518). Benzer bir motif *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Deli Dumrul Boyu'nda da görülmektedir. Tanrı'yı bilmemesi ve yaptığı saygısızlık nedeniyle canı alınacak olan Deli Dumrul'a annesi ve babası can vermeyi reddeder. Ancak eşi kendi isteğiyle Deli Dumrul'a can vermek isteyince Tanrı, anne ve babadan alınan ömrü Deli Dumrul ve eşine bağışlar (Gökyay, 2007: 111-120). "Dede Pelit" efsanesinde ağacın dibinde uyuyan kızın rüyasına, eşiyile mutlu bir şekilde yaşarken ölen bir kız gelir ve ona: başına bir dert gelenin bu ağaca gelip çaput bağlamasını, böylece problemlerinin biteceğini, ömrünün uzayacağını söyler (Özer, 2023: 580-581). Ordu'da derlenen "Uzun İsa, Uzun Musa" efsanesinde halk tarafından sevilen beyin uzun bir bekleyişten sonra iki oğlu olunca ömürleri uzun olsun diye bu iki çocuğa peygamber olan İsa ve Musa isimleri konmuştur (Akkuş, 2018: 36). Görüldüğü üzere Türk halk inançlarında uzun ömür tasavvuru sadece bir temenni veya biyolojik bir beklenti değildir. Bu tasavvur bazen dev insanlar gibi mitik varlıklar üzerinden açıklanırken bazen Hızır veya bilge kişiler aracılığıyla kutsal bir bağlama bazen de sadaka vermek, paylaşmak gibi davranışlarla ahlaki bir zemine oturtulmaktadır. Ayrıca Türk kültüründe ömrün sabit ve değişmez olmadığı bazı uygulamalar ve ahlaki davranışlarla değişebilir olduğuna inanıldığı görülmektedir.

Türk Mitolojisinde İnsan Ömrünün Evrelere Ayrılması

İnsanoğlu, varoluşunu ve dünyadaki yerini anlamlandırmak için mitlere başvurmuş, bu anlatılar aracılığıyla hem gündelik yaşamını hem de ölüm gibi temel meseleleri açıklamaya çalışmıştır. Eliade (2016: 20, 24) mitleri; beslenme, evlilik, çalışma, eğitim, sanat veya bilgelik gibi insanoğlunun bütün anlamlı etkinliklerine örnek oluşturacak modelleri ortaya koyan anlatılar olarak tanımlamaktadır. Bu anlatılar aracılığıyla açıklanan konulardan biri de insanın neden ölümlü olduğudur. Bu bağlamda insan dâhil canlıların ölümlü oluşu, yaşam süreleri ve süreçleri, kozmik denge gözetilerek sembolik şekilde aktarılmaktadır. Türk topluluklarındaki anlatılarda başta insan olmak üzere köpek, kedi, maymun, at gibi varlıkların yaşam sürelerinin tesadüfi olmadığı, kozmik düzenle anlamlı bir uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Altay Türklerinde anlatılan bir efsaneye göre "insanı yaratan Altay Kuday, onun ömrünü kara saçı ağarana, ak dişleri sararana dek vermiştir. Fakat insanın açgözlülüğünden dolayı çok uzun yaşarsa yeryüzündeki her şeyi yok edeceğinden korkan Erlik, insanın yaşını yetmiş iki ile sınırlandırmıştır. Altay Kuday, Erlik'in bu kararına uymayıp hayvanları toplayarak insanın yaşını artırmayı düşünmüştür. Topladığı hayvanların içinden, kapıdan en son

çıkanın sözünü kabul edeceğini söylemiştir. Ayı demiş ki, ‘yalnızca yaşlılar ölsün.’ Geyik demiş ki, ‘yalnızca kadınlar ölsün’... Son olarak fare, genci de yaşlısı da ölsün deyince onun dediği kabul olunmuştur” (Muytiyeva ve Çoçkina, 1996: 9-10). Bu anlatı, insan ömrünün kozmik bir denge çerçevesinde ele alındığını göstermektedir. İnsanın sınırsız yaşama arzusuna karşılık Erlik, düzenin ve sürekliliğin korunması amacıyla bu arzuyu sınırlandırmıştır. Hayvanların insan ömrünün sınırının belirlenmesine karar vermesi ise insanın kaderinin doğa ile ortak bir yazgı içerisinde düşünüldüğünü göstermektedir. Eliade (1994: 93), pek çok halkın mitoslarında insanların ölümü, külfeti, acıyı bilmediği, bol miktarda yiyeceğe sahip olduğu ancak ritüelistik bir hata sebebiyle gökle yer arasında iletişimin kesilip insanların ölümsüzlüğü yitirdiğini anlatan anlatıların olduğunu belirtir. Uzun yaşayan insanoğlunun kozmik düzeni bozacağını, bu yüzden de ömrünün sınırlandırıldığı belirten *Güneş ve Halı* isimli efsaneye göre insan ömrünün uzun olduğu, kimsenin kötülük bilmediği zamanlarda cimri birinin dünyanın düzenini bozduğu anlatılır (Ağırbaş Yaşar, 2024: 65-66).

Altaylarda anlatılan bir başka anekdotta Tanrı tarafından insan, eşek ve maymuna kırkar yıl ömür verilir. İnsanoğlunun itirazı üzerine Tanrı, eşek ve maymunun ömürlerinin yarısını alarak insanoğluna ekler. Böylece insanoğlunun ömrü seksen yıl olmuştur. Bu yüzden seksen yıl yaşayan bir insanın ömrünün ilk kırk yılı insan gibi yaşayarak, sonraki yirmi yılı eşek gibi çalışarak, son yirmi yılı ise maymun gibi herkesin eğlencesi olarak geçtiğine inanılır (Türker, 2011: 216). Bu anlatının bir benzeri Çuvaş mitolojisinde de bulunmaktadır. Anlatıya göre Tanrı *Turi*; kediye, atı, köpeği, maymunu ve insanı yanına çağırıp ne kadar ömür istediklerini sormuş. Kedi, köpek ve maymun on, at ise yirmi yıl ömrün kendilerine yeterli olacağını söylemiş. *Turi*, hayvanların uzun ömür istemediğini görünce “iki ayaklı”ya dönüp, “Sen diğerleri kadar dayanamazsın, sana beş-altı yıl yeter.” demiş. İnsan bunu kabul etmeyince *Turi*, hayvanların ömürlerinden vermeyi teklif etmiş. İnsan bunu sevinerek kabul etmiş. Bu nedenle insan on yaşına kadar kedi gibi yaşar. Kendi ömrü olan sonraki yirmi yılı da dertsiz, kedersiz geçirir. Otuz yaşından itibaren yirmi yıl boyunca at gibi çalışarak aile ekonomisini ayakta tutmak için çırpırır. Sonraki ömrünü köpek gibi, kalan süreyi ise maymun gibi geçirir (Sidorova vd., 2004: 173-174’ten akt. Yavuz, 2019: 83). İnsanın ve bazı hayvanların ömürlerinin nasıl belirlendiği ile ilgili Tatar halk anlatılarında bir efsaneye göre “eski zamanlarda insanlar ve hayvanlar yaşamaya başladığında hepsi bir araya gelip toplanır. Bu toplantıda hangi canlıya ne kadar ömür verileceği tartışılır. İnsanoğluna kaygısız yaşaması için yirmi yaş

verilir. Ata ise kırk yaş verilir. Ancak at, “Bana kırk yaş gerekmez, yirmi yaş yeter; ben insanların emrindeyim” der. Bunun üzerine atın yirmi yılı insanın yaşına eklenir. Daha sonra köpeğe yirmi yaş verilir. Köpek ise “Bana on yıl yeter; ben her daim soğukta yaşıyorum” der. Köpeğin artan on yılı da insanın yaşına eklenir. Maymuna yirmi yaş verilir. Ancak maymun da bu yaşın fazla olduğunu, kendisinin her zaman zorluklar içinde yaşadığını söyleyerek verilen sürenin yalnızca on yılını kabul eder. Maymunun ömründen artan on yıl da insana verilir. Son olarak kedi çağrılır ve ona da yirmi yıllık bir ömür verilir. Fakat kedi de kendisi için bu sürenin fazla olduğunu, yaşamının insana bağlı olduğunu söyleyerek yirmi yılın on yılını kabul eder. Kediden artan ömürle birlikte insanoğlunun ömrü yetmiş yıla çıkar. İnsanlar yirmi yaşına kadar rahat bir ömür sürer. Yirmi yaşından sonra at ömrü başlar; dünyayı bekler, atın eyerini çeker (ağır işler yapar, çok meşakkat çeker), çok çalışır. Kırk yaşından sonra köpek ömrü başlar; çocukları büyüdüğünden onlara ulur (onları yönetir). Elli yaşından sonra maymun ömrü girer; maymuna benzemeye başlar. Gözleri çukurlaşır, kamburu çıkar, beli bükülür. Altmış yaşından sonra kedi ömrü başlar; her zaman sıcak ve yumuşak yerleri sever. İnsanoğlunun ömrü işte böyle verilmiştir (Gıylecitdinov, 1987: 249-250).

Altay, Çuvaş ve Tatar Türklerine ait bu anlatılarda yaşam-ölüm, sınırlı-sınırsız ömür ve insan-hayvan zıtlıklarının mitik bir düzen içerisinde anlamlı hale getirildiği görülmektedir. İnsan ömrünün bir kısmının yaratıcı güç tarafından verilmesi, kalan ömrünün ise hayvanlarla yapılan istişareler neticesinde hayvanlardan alınarak insana verilmiş olması karşılıklı bir uzlaşma sonucunda yaşam sürelerinin belirlendiğini göstermektedir. Kozmik düzen içerisinde insan ömrünün sınırlandırılması, hayvanların kendi ömürlerinden feragat ederek insan ömrüne katkıda bulunması insanın tabiatından ayrı ve üstün olmadığını, doğanın bir parçası olup doğadaki canlılarla iç içe geçmiş bir varlık olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum Lévi-Strauss’un (2013: 46) da belirttiği gibi insan zihninin evrende var olan düzenin bir parçası olması ile ilişkilidir.

Bu mitik anlatılarda insan ömrünün evrelere ayrılarak her evrenin bazı hayvanlarla ilişkilendirilmesinde insanın bedensel dönüşümleri ve toplumsal rolleri dikkate alınmıştır. İnsan ömrünün ilk yılları bedensel dönüşüm ve toplumsal roller bakımından en rahat zaman dilimi olduğundan bu yılların Tanrı tarafından verilen yıllar olduğu belirtilir. At ömrü olarak belirlenen yaşam evresi çalışmanın ve üretimin yoğunlaştığı dönemdir. Köpek ömrü, bireyin otoritesini sağladığı, gözetim sorumluluğu olduğu evredir. Maymun ömrü, kişide bedensel çözülmenin olduğu, yaşlılığın belirginleştiği evredir.

Son evre olan kedi ömrü ise insanın hayattan çekilerek sıcak, huzur ve korunma arayışına yöneldiği dönemdir. Doğa ile iç içe olan insanın ömrünün bu şekilde aşamalı bir yapıya bölünmesi, insan yaşamının tekdüze olmadığını, her bir döneminin kendine özgü anlam ve işlevler taşıdığını göstermektedir. Ayrıca burada at, köpek, maymun ve kedi gibi hayvanların rastgele seçilmedikleri, bu hayvanların insanın gündelik yaşamında üstlendiği işlevler ve kültürel bellekte taşıdıkları anlamlar doğrultusunda insan ömrünün belirli evreleriyle özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. İlkel toplumlarda yapılan sınıflandırmaların anlaşılması için varlıkların birbiriyle ilişkisi anlaşılmalıdır. Yoksa sınıflandırma içerisindeki öğeler tek başına ele alındığında anlamsızlaşır (Lévi-Strauss, 1994: 259-260). Bu bağlamda ömrün evrelere ayrılarak at, köpek, maymun ve kedi gibi hayvanlarla ilişkilendirilmesi, bu hayvanların insan zihninde temsil ettikleri kültürel işlevler üzerinden anlam kazanmaktadır.

Bazı halk anlatılarında insan ömrünün başlangıçta yaratıcı ya da kurucu bir irade tarafından belirtildiği yahut sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu irade doğrudan ilahi bir varlık olarak görünmeyebilir. Bunun yerine toplumsal düzeni tesis eden yönetici bir figür olarak sembolize edilir. Söz gelimi *Oğuz Kağan Destanı*'nin Arap harfli nüshasında Gürk ve Başgurd ülkelerine sefere giden Oğuz Kağan, geride kalanların cezalandırılması emrini verince yaşlılar sefere götürülmez. Bunun üzerine Yuşu Hoca, Qara-sülük isimli oğluna aralarında yaşlı ve bilgili kimse olmadığından zor duruma düştüklerinde onlara yardım edeceğini söyleyerek kendisini de götürmelerini söyler. Nitekim Yuşu Hoca öncelikle susuz kalınan bir yerde su bulunması olayında daha sonra gizlenmiş bir hazinenin tespit edilmesinde oğlunu yönlendirerek yardım edince Oğuz Kağan, Qara-sülük'e pek çok bağıшта bulunur (Togan, 1982: 23-24). Bu destanda kurucu irade olarak karşımıza çıkan Oğuz Kağan'ın verdiği emir ile yaşlılar her ne kadar işlevsiz olarak görülse de anlatının devamında toplumsal düzenin devamlılığı açısından vazgeçilmez oldukları anlaşılır.

Tatar halk anlatılarından "Zirek Kart" (Zeki Yaşlı) isimli masalda insanoğlunun bir dönem yetmiş yıldan fazla yaşamadığı ancak sonradan bu ömürden fazlasını yaşamaya başladığı anlatılmaktadır. Masala göre ilk zamanlarda bir padişah yetmiş yaşına ulaşan kişileri bir işe yaramadıkları gerekçesiyle öldürtür. Ancak bir kişi yetmiş yaşındaki babasını öldürmeye kıyamaz ve onu saklar. Bu kişi, babasının yardımıyla padişahın kendisini tabi tuttuğu sınavları başarıyla geçer. Bunun üzerine padişah, bu sınavları kimin yardımıyla başardığını sorar. Masalın kahramanı, yetmiş yaşındaki babasının

yardımla bu sınavları başardığını söyleyince padişah, dünyada yaşlıların da gerekli olduğunu ve bundan böyle yaşlıların öldürülmeyeceğini bildirir (Camaletdin, 1981: 19-21).

Bu anlatılar Lévi-Strauss (2013: 54-56) tarafından belirlenen yapısal ilkelere uygun şekilde karşıtlıkların dönüştürülmesi üzerine kurgulanmıştır. Lévi-Strauss vatoz balığı ile ilgili Batı Kanada'ya ait bir anlatıdan yola çıkarak mitlerin temel işlevlerinden birinin birbiri ile uzlaştırılması imkânsız görünen karşıtlıkları uzlaştırmak olduğunu belirtir. Her iki anlatıda da yaşlı-genç, yararlı-yararsız ve öldürme-yaşatma zıtlıklarının başlangıçta keskin çizgilerle ayrıldığı görülmektedir. Ancak anlatıların kahramanları, bu zıtlıklar arasındaki keskin sınırlar arasında geçişkenliği sağlar. Lévi-Strauss (2013: 26) dönüşüm sistemi olarak ifade ettiği mitlerin daima çelişkileri giderecek bir mantık modeli sunduğunu belirtir. Masalda yetmiş yaşındaki bireylerin öldürülmesini öngören yasağın, yaşlı kişinin bilgeliği sayesinde geçersiz kılınması, mitin sunduğu dönüşümü ifade etmektedir. *Oğuz Kağan Destanı* ve *Zirek Kart* masalında dikkati çeken bir diğer husus da bu anlatılarda yaşlı kişilerin bedensel üretkenliğinden ziyade bilgi ve tecrübeleriyle kültürel belleğin taşıyıcısı olarak konumlandırılmalarının toplumsal düzen açısından tercih edilmesidir. Bu durumla ilgili Lévi-Strauss (2012: 491-492), insan topluluklarının yapısını belirleyen şeyin biyolojik zorunluluktan ziyade kültürel ve toplumsal düzenlemeler olduğunu belirtir. Yaşlılığın bilgi ve tecrübeyi içermesi pek çok halk anlatısında karşılaşılan yaşlı bilge tipinin işlevini de açıklar niteliktedir. Destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatılarda yaşlı kişilerin kahramana yol gösteren, karşılaştığı problemler karşısında çözümler sunan ve onu uyaran kişiler olması, yaşlılığın kolektif hafızadaki durumu ile özdeşleştiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Tatar, Altay ve Çuvaş Türklerine ait anlatılar üzerinden insan ömrünün mitik anlamlandırılması incelenmiştir. İncelenen anlatılar mitik düşüncede insan yaşamının süresi ve evrelerinin rastlantısal ya da yalnızca biyolojik bir gerçeklikle belirlenmediğini, kozmik düzen, ahlaki değerler ve kültürel sembollerle ilişkilendirilerek yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda insanın yaşam süresi ve yaşamın belirli evrelere ayrılması, insanın doğa, kutsal güçler ve diğer canlılar arasındaki ilişkilerinin sembolik düzlemde düzenlenmesinin bir yansımasıdır. Lévi-Strauss'un yapısalcı yaklaşımı doğrultusunda ele alındığında, bu anlatılarda insan ömrünün sınırlı-sınırsız, hayat-ölüm, doğa-kültür gibi temel zıtlıklar üzerinden kodlandığı görülmektedir. İnsan için arzu edilen sınırsız ömür, doğanın ken-

diliğinden olan ve denetlenemeyen alanına karşılık gelirken ömrün tanrı veya hayvanlarla (dolayısıyla doğa ile) anlaşılabilir sınırlandırılması, kültürün düzenleyici ve kural koyucu işlevini temsil etmektedir. Tatar, Altay ve Çuvaş anlatılarında insan ömrünün hayvanlarla ilişkilendirilerek aşamalara ayrılması, bu varlıkların kültürel bellekte taşıdığı işlevler ve anlamlar doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, insanın yaşamını doğadan ve diğer canlılardan bağımsız değil, onlarla ortak bir kader anlayışı içerisinde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Anlatılarda dikkat çeken bir diğer husus, uzun ömür tasavvurunun bireysel arzularla birlikte ahlaki davranışlar, paylaşma, sadaka ve bilgelik gibi değerlerle ilişkilendirilmesidir. Ömrün uzatılabilir ya da kısaltılabilir olması, insanın eylemleriyle kozmik düzen arasında kurulan uyumu yansıtmaktadır. Bu bağlamda yaşlılık, üretimden kopuş ve yük olma gibi olumsuz çağrışımlarla ele alınırken *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki Yuşu Hoca ve "Zirek Kart" masalındaki yaşlı adam örneğinde olduğu gibi bilgi, tecrübe ve rehberlik gibi işlevleriyle düzeni koruyan bir unsur olarak da anlamlandırılmaktadır.

Sonuç olarak Altay, Çuvaş ve Tatar mitolojisindeki anlatılar, insan ömrünü çok katmanlı bir yapı olarak ele almaktadır. Mitler aracılığıyla insan, ölümlülüğünü kabullenirken aynı zamanda yaşamını kozmik düzenle uyumlu hâle getirme çabası içerisinde. Bu yönüyle insan ömrünün mitik anlamlandırılması, Türk kültüründe zaman, yaşam ve ölüme dair düşüncelerin temel yapı taşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ağırbaş Yaşar, Gamze (2024). *Türk Dünyası Efsanelerinde Türk Halk Astro-nomisi ve Eğitime Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Akkuş, Erol (2018). *Ordu Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi.
- Alkır, Yağmur ve Baysal, Nağihan (2022). "Ölümsüzlük Arayışında Bir Kahraman: Dede Korkut". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(4): 1193-1207.
- Bağcı, H. Musa (2013). *İnsanın Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*. Ankara Okulu Yayınları.
- Camaletdin, L. (1981). *Tatar Halık İcatı: Ekiyetler Öçinçi Kitap*. Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Eliade, Mircea (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*. Çev. Ümit Altuğ. İmge Kitabevi.

- Eliade, Mircea (2016). *Mitlerin Özellikleri*. Çev. Sema Rifat. Alfa Yayınları.
- Frazer, James G. (2015). *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük*. Çev. Onur Aydın, İrem Demirel. Altın Bilek Yayınları.
- Geçimli, Gözde (2025). “Yeni Evrimsel Sosyoloji Perspektifinden Lévi-Strauss’a Bakmak: Doğa-Kültür İkiliği”. *İstanbul University Journal of Sociology*, 45(1): 97-128.
- Gıylecitdinov, S. M. (1987). *Tatar Halık İcatı: Rivayetler hem Legendalar*. Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gökyay, Orhan Şaik (1994). “Dede Korkut”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9. Türkiye Diyanet Vakfı, 77-80.
- Gökyay, Orhan Şaik (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. Kabalıcı Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Hz. Hızır’dan Sultan Nevruz’a*. Berikan Yayınları.
- Koyuncu, Emine Serpil (2014). *Lokman Hekim’le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi.
- Lévi-Strauss, Claude (1994). *Yaban Düşünce*. Çev. Tahsin Yücel. Yapı Kredi Yayınları.
- Lévi-Strauss, Claude (2012). *Yapısal Antropoloji*. Çev. Adnan Kahiloğulları. İmge Kitabevi.
- Lévi-Strauss, Claude (2013). *Mit ve Anlam*. Çev. Gökhan Yavuz Demir. İthaki Yayınları.
- Muytieva, V. A. ve Çoçkina, M. P. (1996). *Altay Caan*. Gorno Altayskaya Tipografiya.
- Ospanaliyeva, Bibigül (2011). *Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi.
- Özer, Vahdi (2023). *Karaman Efsaneleri*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Sakaoğlu, Saim ve Alptekin, Ali Berat (2009). *Nasreddin Hoca*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Sidorova, Y. vd. (2004). *Çıvaş halih pultarulih. Mifsem legendisem halapsem*. Şupaşkar ÇKİ.
- Sol, Selma (2016). *Edirne Efsaneleri*. Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi.
- Şenocak, Ebru (2005). *İbn Sina Hikâyeleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi.
- Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı*. Enderun Yayınları.

- Topakkaya, Arslan (2013). *Felsefe, Din ve Kültür’de Zaman*. Paradigma Yayıncılık.
- Topal, Gökhan ve İspir, Naci (2022). “Kadim Tanrılardan Modern Tanrılara: 21. Yüzyıla Dair Mitolojik Bir Okuma”. *Kültür Araştırmaları Dergisi* 12: 232–252.
- Turan, Osman (2009). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. Ötüken Neşriyat.
- Türker, Ferah (2011). *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi.
- Yakın, Salih (2017). *Kütahya Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Yavuz, Cemalettin (2021). *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri*. Bengü Yayınları.
- Yıldız, Çetin (2017). *Kazan Tatar Türklerinin Mitolojisi*. Doktora Tezi. Adıyaman Üniversitesi.
- Yurtbaşı, Metin (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. Excellence Publishing.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarın Notu: Bu makale, yazarın 2017 yılında Adıyaman Üniversitesinde yazdığı “Kazan Tatar Türklerinin Mitolojisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Author’s Note: This article is derived from the author’s 2017 doctoral thesis entitled “Mythology of the Kazan Tatar Turks,” written at Adıyaman University.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.